

סוגיית תשעה ספקות – מבנה ומשמעות

אחיה אלפי

- א. מבוא
 ב. הצגת מבנה הסוגיה
 ב.1. הצגת העיקרון
 ב.2. מבנה כללי של הסוגיה
 ב.3. פיתוח עיקרון הצירים
 ב.4. סיכום
 ג. מחלוקת רבי ורשב"ג - כינון העקרונות המנחים בסוגיה
 ג.1. דעת המהר"ם חלאווה: סוגיין כרבי
 ג.2. דעת הר"ן: סוגיין כרשב"ג
 ג.3. הצעה לקריאה משלבת
 ד. משמעות מבנה הסוגיה והעקרונות המנחים אותה
 ד.1. מבנה הסוגיה ועקרון דרישת הודאות
 ד.2. השיטה המשלבת ועיקרון הרציפות של רבי
 ה. נספח

א. מבוא

סוגיית "תשעה ספקות"¹ היא סוגיה מיוחדת במינה. תשעה ספקות בענייני חמץ המובאים בזה אחר זה, ובאים על פתרונם בעזרת השוואה למקור תנאי עם דין זהה. רש"י² כינה אותם בשם: "פסקי הלכות". משמעות דבריו של רש"י היא כי לפנינו

¹ פסחים ט ע"ב-י ע"ב.

² רש"י פסחים ט ע"ב ד"ה תשע.

אוסף של מקרים, הלכות פסוקות, ואין זו סוגיה בעלת שקלא וטריא או רצף דיוני מסוים.

התבוננות מעמיקה בתשעת הספקות - בצורת סידורם ובמטבעות הלשון המשותפות להצגה של המקרים השונים - מלמדת כי יש כאן חטיבה אחת שלמה ומסודרת להפליא של מקרים. אין הם אסופה אקראית של פסקים ממרחבי הש"ס, אלא קובץ בעל מבנה רציף והגיוני. כך אומר על סוגייתנו פרופ' אברהם וייס בספרו 'על היצירה הספרותית של האמוראים':

...פה לפנינו עשר הלכות הטבועות בחותם משלהן. בכולן על עכבר וחמץ וע"י כולן לא פסק הלכה ישיר ומפורש, אלא המקור התנאי שממנו להסיק את הפסק... וחותם זה קובע אותן כאחידה מקורית לעצמה. ועל מקור זה כבר ברש"י שם ט' ב' ד"ה תשע: פסקי הלכות הן.

(על היצירה הספרותית של האמוראים עמ' 249)

פרופ' שמא יהודה פרידמן במאמרו "מבנה ספרותי בסוגיות הבבלי",³ מוכיח כי אכן קיים "מבנה" לסוגיות, הן במאקרו והן במיקרו. מבנים ספרותיים נפוצים ברחבי הש"ס הם סוגיות המחולקות בחלוקה של 3, חלוקה של 7 וחלוקה של 9. "אין התלמוד לא ים ולא קצף של מים כבירים, אלא נוף מתוכנן ומסודר ביותר" אומר פרידמן.

תודעה זו, כי אכן קיים מבנה לסוגיות התלמוד וכי התלמוד איננו גיבוב של אסופות מאמרים אלא חיבור מסודר, מובנה ומחושב, הביאו אותי לחקור את סוגייתנו שלנו, ולנסות ולהבחין האם קיימים בתוכה מבנה וסדר מסוימים.

במאמרי, אציג את המבנה של סוגיית תשעת הספקות, ולבסוף אציע משמעות למבנה ולאמירה הקיומית-רוחנית שרצה עורך הסוגיה להעביר דרך מבנה מיוחד זה.

³ בתוך "הקונגרס העולמי למדעי היהדות" 6, ג עמ' 389-402.

הקביעה כי "לסוגיה יש אמירה רוחנית" טעונה הוכחה. שמא נאמר: מניין עולה על דעתנו כי לצורת המבנה של סוגיות תהיינה אמירות רוחניות? הרב יהודה ברנדס במאמרו "אור לארבעה עשר"⁴ מצייר מבנה ארכיטקטוני ומדויק להפליא של סוגיית הפתיחה של המסכת. טענתו היא, ששאלת הסוגיה האם "אור ל... הכוונה ליום או ללילה היא שאלה פיקטיבית, הבאה רק לשם העברת רעיון על ידי פתיחת הדיון והצגת המקורות. בהשראת דבריו, ניתן להשתמש בעיקרון הזה גם בסוגייתנו שלנו.

את תשעת הספקות הנפרשים בסוגיה, טורחת הגמרא ופושטת על ידי תשעה מקורות שונים העוסקים בדיני ספקות לאורך הש"ס. אולם מפליא לראות שפוסקי ההלכה התעלמו לגמרי ממקורות הפסיקה, ופסקו בספקות השונים לפי כללים הלכתיים כוללים. הרמב"ם⁵ פושט את הספקות לפי חלוקתם לקבוע ופריש - בכל מקרה שמוגדר כ'פריש' הדין הוא "אינו צריך בדיקה", ומקרי ה'קבוע' נידונים כחייבים בדיקה. הטור⁶ פושט את ספקות הסוגיה לפי שאלת הביטול - אם לא ביטל, אלו ספקות דאורייתא והולכים לחומרא, ואם ביטל אלו ספקות דרבנן והולכים לקולא.

בנוסף לעובדה זו, האמירה שכל הסוגיה שלנו מדברת על מקרה של ביטול היא מעט מתמיהה, שהרי אם בסופו של דבר כל הדיון הוא האם צריך לחייב את האדם לומר שוב 'חמץ מבוטל', אז למה לנו כולי האי? דברים אלו מופיעים גם אצל המהר"ם חלאווה בסוגיית גררה חולדה, שם הוא דן בסיטואציה שבה יש להעמיד את הסוגיה, וקובע:

...ולכא לאוקמא בשלא בטל דא"כ לבטול ומה בכך ולא שיכ' כל האי

פלוגתא בהאי פורתא (ח"י)

(מהר"ם חלאווה פסחים ט ע"א ד"ה אמר ליה).

⁴ בתוך "מדע תורתך" על מסכת פסחים, באתר האינטרנט של בית מורשה.

⁵ רמב"ם חמץ ומצה ב, יא-יב.

⁶ טור או"ח תלט.

בעקבות טענות אלו שפוסקי ההלכה לא התייחסו לסוגייתנו כמקור הלכתי, ושמתימה להעמיד את הסוגיה במקרה של ביטול, באתי למסקנה הדומה למסקנתו של הרב ברנדס, והיא שיש לעורך הסוגיה אמירה אותה הוא מנסה להעביר דרך המבנה המיוחד שלה.

ב. הצגת מבנה הסוגיה

ראשית, אציג את העיקרון שלדעתי לפיו ערוכה הסוגיה. לאחר מכן אפרוט את תשעת המקרים ואסקור אותם, ואראה כיצד עיקרון זה עולה מתוכם.

ב.1. הצגת העיקרון

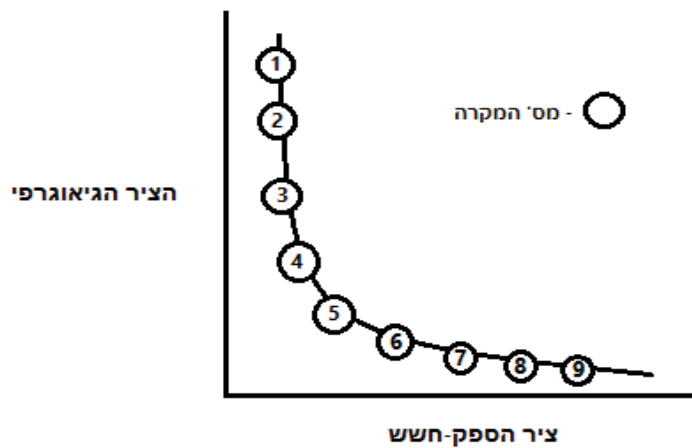
בסוגייתנו תשעה מקרים. לשם הנוחות ולצורך הדיון, נמספר אותם באופן הבא:

1. תשעה ציבורין (קבוע ופריש).
2. שני ציבורין ושני עכברין.
3. ציבור אחד ושני בתים (שני שבילין).
4. ספק נכנס (ספק ביאה לר' אליעזר).
5. על בדק ולא אשכח (גל טמא – ר' מאיר וחכמים).
6. על בדק ואשכח (קבר שאבד רבי ורשב"ג).
- 7-8. הניח עשרה ומצא תשעה ולהפך - מקרה המטבעות (מעשר שני וחולין – רבי וחכמים).
9. הניח בזווית זו ומצא בזווית אחרת (קרדום שאבד – רבנן ורשב"ג).

בנספח שבסוף המאמר מובאת טבלה מפורטת המשווה בין תשעת המקרים. בכדי לא להכביר בפרטים, נציג את שתי המסקנות הקריטיות לענייננו. סוגיית תשעת הספקות מסודרת על פי שני צירים, הציר הגאוגרפי וציר הספק-חשש. הציר הגאוגרפי מסמל את תזוזת החמץ, ומראה שככל שמתקדמים במקרים, תזוזת החמץ קטנה.

ציר הספק-חשש מראה, שככל שמתקדמים במקרים, הספק הופך לחשש שהופך לבסוף לעמדה "אובססיבית" ביחס לחמץ. ההבדל בין ספק לחשש הוא בחיבור שלו למציאות. בעוד שספק נוצר מתוך המציאות ונובע מחוסר ידיעה אמיתי, חששות נוצרים בראשו של החושש בלא הוכחה מציאותית ברורה שאכן יש מקום לחשש.

ניתן להציג את שני צירי ההתקדמות במערכת צירים. הצגה כזו מראה שיש בין שני הצירים יחס הפוך, וזהו העיקרון שעל פיו ערוכה הסוגיה: עם התקדמות המקרים, ככל שתזוזת החמץ יורדת יש מעבר מספק לחשש.⁷

⁷ לעיון מדויק יותר בהשוואה בין המקרים עיין בנספח להלן, בו מופיעה טבלה העורכת השוואה בין תשעת המקרים, ובסופה המסקנות העולות מתוכה, שהסבו את תשומת ליבי אל עקרון ההתקדמות של הסוגיה.

ב.2. מבנה כללי של הסוגיה⁸

בהתבוננות ממעוף הציפור על תשעת הספקות ניתן להבחין שיש השתנות במחולל הספק. במקרים 1-6 הגמרא מציינת במפורש שמחולל הספק הוא עכבר, ובמקרים 6-9 מחולל החשש אינו מוזכר במפורש, והוא יכול להיווצר על ידי כל גורם היוצר שינוי בחמץ. לאור זאת, ניתן ליצור את החלוקה הבאה:

- מקרים 1-6 - ספקות עכברים.¹⁰
- מקרה 6 - מעבר בין הקבוצות.
- מקרים 6-9 - חששות כללים.

כעת נעמיק במבנה הכללי ונראה כיצד העיקרון של שני צירי ההתקדמות בא לידי ביטוי בסוגיה.

ב.3. פיתוח עיקרון הצירים

שני צירים לסוגייתנו. הציר הגאוגרפי וציר הספק-חשש. ההוכחה לקיומו של הציר הגאוגרפי עולה מהתבוננות בטבלה שבנספח, בה רואים שישנה הדרגה בתזוזה החמץ-מהשטח הציבורי, לשני בתים, לבית אחד, לזוויות בתוך הבית. בפירוט המבנה שנציג להלן נוכיח את קיומו של ציר הספק-חשש, ונסביר את השתלשלותו.

❖ מקרים 1-6 : ספקות עכברים

מקרים 1-4 : למקרים 1-4 יש מבנה פנימי משלהם, אותו ניתן לראות בפשט מילות הגמרא:

⁸ דוד בן מיכאל במאמרו על הסוגיה שלנו - "ספקות בבדיקת חמץ" (פתיחתא, אדר תשע"א) העלה מבנה שונה לסוגיה. הוא מחלק אותה לשלושה חלקים: קבוצה א': מקרה 1; קבוצה ב': מקרים 2-6; קבוצה ג': מקרים 7-9. החלוקה של בן מיכאל מתבססת על ההבנה שיש בתוך תשעת הספקות הללו סוגי ספקות שונים. החילוק בין קבוצה א' לקבוצות ב'-ג': מקרה 1 נמצא לבדו מפני שהוא שונה מכולם. בניגוד לשמונת המקרים האחרים, הוא לא מדבר על ספק בבדיקת חמץ, אלא על ספק אכילה - האם החתיכה שלפנינו היא חמץ או מצה, ולכן הוא נמצא בקבוצה נפרדת. החילוק בין קבוצה ב' לקבוצה ג': הספקות בקבוצה ב' קשורים בתנועת החולדה, בעוד שהספקות בחלק ג' קשורים לאדם עצמו ולרמת הזיכרון שלו.

⁹ ראו מסקנות טבלת ההשוואה שבנספח.

¹⁰ 1-4 : האם צריך לבדוק. 5-6 : בהנחה שצריך לבדוק, מה דינה של תוצאת הבדיקה.

מקרים 1+2 - העכבר לקח ספק חמץ, ונכנס לבית ידוע.

מקרה 3 - העכבר לקח חמץ, ולא ידוע לאיפה נכנס.

מקרה 4 - העכבר לקח חמץ, ולא ידוע אם בכלל נכנס.

מקרים 5-6 : בהנחה שהדין במקרים 1-4 מחייב בדיקה של הבית, באים מקרים 5-6 ומספרים לנו את תוצאות הבדיקה, ואת הדין הנובע מהן.

❖ מקרה 5 : אם בדק ולא מצא, מה דינו?

ר' מאיר - כל ספק טומאה קיים עד שיוכח אחרת, שתורע החזקה.

חכמים - בודק עד שמגיע לסלע/קרקע בתולה.

לשיטת רבי מאיר, חתיכות חמץ לא נעלמות בחלל סתם כך. המסה קיימת היכן שהוא בתוך הבית, ולכן אף על פי שבדק - ישוב ויחפש עד שימצא את החמץ.

ממקרה 5 והלאה, התקדמות הסוגיה והמעבר ממקרה למקרה יכוונו על ידי שאלה סמויה המופנית כלפי הדעה המחמירה, ומנחה את לומד הסוגיה אל עבר מקרה קיצוני יותר מקודמו.

- שאלה מנחה למקרה הבא: לכיוון המחשבה של ר' מאיר: אם לבסוף מצא בעל הבית את החתיכה, האם בכך סיים את חובתו? החומרא של רבי מאיר שאומר שצריך לבדוק עד שתימצא חתיכת החמץ, מובילה אותנו לחומרא של רשב"ג שאומר שאפילו אם בדק בעל הבית ומצא, אין זה מספיק.

❖ מקרה 6 : אם בדק ומצא, מה דינו?

רבי - הקבר שאבד הוא הקבר שנמצא.

רשב"ג - תיבדק השדה כולה.

מחלוקת רבי ורשב"ג מציבה בפנינו שתי תפיסות עולם, עליהן נרחיב בפרק הבא. רבי מייצג את עיקרון הרציפות - מה שהיה הוא שיהיה, וחוסר הידיעה שהיה בין איבוד הקבר למציאתו לא משנה את המציאות. כך גם ביחס לחמץ - בין היעלמות החמץ בבית למציאתו לא השתנתה המציאות, והיא ממשיכה על אותו רצף התקדמות ואין לחשוש שהחתיכה שנמצאה אינה החתיכה שאבדה.

רשב"ג מייצג את עיקרון דרישת הוודאות - פרק הזמן של חוסר הוודאות שובר את המציאות שהייתה, ומכאן והלאה "הכול יכול להיות". אין שום וודאות על כך שהקבר שנמצא הוא אכן אותו הקבר שאבד, ולכן החשש שמא יש בשדה קבר נוסף שהוא הקבר שאבד נשאר בעינו. כך גם לעניין החמץ, החמץ שנמצא נתפס כחמץ אחר עד שייבדק הבית כולו וייווכח בוודאות שהחמץ שנמצא הוא החמץ שאבד.

כפי שצינו לעיל, מקרה 6 הוא מקרה המעבר בין ספק לחשש. פסיקתו של רשב"ג "תיבדק כל השדה כולה" מכניסה אותנו לעולם חדש של חשש, בו אנחנו לוקחים את הטלת הספק צעד אחד קדימה ופועלים מתוך שאלות העולות בראשו של נובעות במישרין מתוך המציאות. מנקודה זו והלאה, הטריגר לבעיה המוצגת במקרה לא יהיה הספק היכן נמצא החמץ (מפני שהחמץ מצוי לפנינו), אלא החשש שמא קיימים עוד כמוהו במרחב.

- שאלה מנחה למקרה הבא: לכיוון המחשבה של רשב"ג: האם החובה לבדיקה נוספת המונעת מפרק הזמן שבו הייתה חוסר ידיעה, באה לוודא את המציאות שהייתה ידועה קודם לכן, או שמא פרק הזמן של חוסר הידיעה משנה את המציאות לגמרי וגם הבדיקה מונעת מחיפוש אחר חתיכות אחרות? החומרא של רשב"ג שמערערת על נתוני המציאות, מובילה אותנו למקרים 7+8 ולדעת חכמים שמעורערים על המציאות כולה ויוצרים מציאות חדשה.

❖ מקרים 7+8 : מקרי המטבעות - יצירת מציאות חדשה

רבי - שינוי במציאות ידועה הוא על בסיס אותה המציאות.

חכמים - שינוי במציאות ידועה מחליף את המציאות ('הכול חולין').

במקרה הקודם "על בדק ואשכח", הצריך רשב"ג להמשיך לבדוק את כל השדה. הוראתו היא: הקבר שנמצא הוא קבר אחר, ועליך להמשיך ולחפש את הקבר שאבד. אולם כפי שאמרנו, לאחר שנבדק השדה כולו, ונשארנו עם קבר אחד, נוצרת זהות בין מה שידענו לפני החיפוש לבין התוצאות שבסופו, והקבר שנמצא נקבע כקבר שאבד.

בשיטתו של רשב"ג, פרק הזמן של ה'אבדה' שבו היה חוסר ידיעה לא עוקר את הנתונים שידענו קודם לכן. אמנם עדיין קיים חיבור מסוים בין החשש למציאות - ידוע שהיה כאן קבר, והחשש הוא רק שהקבר שנמצא איננו הקבר שאבד.

חכמים פותחים אותנו לעולם חדש לגמרי. הם לא משתמשים בנתונים שהיו ידועים קודם לכן, אלא מציגים רטוראקטיבית גירסה אחרת למציאות. פרק הזמן שבו החתיכות היו מונחות ללא השגחה יצר "חור שחור" שבו הכל יכול לקרות, וזו הנקודה שבה כל הידוע נמחק מן הזיכרון. החתיכות שהיו לפנינו כבר אינן, וכל מה שנמצא לפנינו כעת - חדש הוא. לכן פסיקתם היא שצריך לשוב ולבדוק, ולמצוא את כל תשע/עשר החתיכות שנעלמו.

ניתן לחדד את העמדה הקיצונית של חכמים באמצעות התבוננות במטרת הבדיקה לשיטת רשב"ג ולשיטת חכמים. הבדיקה לשיטת רשב"ג באה לאמת את הנתון המוטל בספק. נמצא קבר, ובדיקת השדה תוכיח שזהו אותו הקבר שאבד. הבדיקה לשיטת חכמים מנותקת מנתוני העבר. ניקח לדוגמא את המקרה בו היו עשר חתיכות ונמצאו תשע. לא רק שאין הם אומרים כרבי שנעלמה חתיכה אחת ויש למוצאה, אלא שכל עשר החתיכות נעלמו ולפנינו תשע חדשות! חיוב הבדיקה לא בא על מנת לאמת שתשע החתיכות שלפנינו הן החתיכות שנעלמו ונוספה אחת

(בהשוואה לרשב"ג), אלא מטרתה למצוא את עשר החתיכות שוודאי מסתובבות ברגע זה ברחבי הבית.

בניגוד לשיטת רשב"ג המסתמך בפסיקתו על נתוני המציאות, החשש של חכמים לא מסתמך על שום ידיעה וודאית מוקדמת, ופסיקתם נובעת מתוך סיפור חדש של המציאות.

• **שאלה מנחה למקרה הבא:** מקרה 9 לוקח את מקרים 7+8 לנקודת הקיצון. מה יהיה הדין כשלא נעשה שינוי בגוף החמץ או במספרו, אלא הוא רק הוזז מזווית לזווית? החומרא של חכמים החולקים על רבי היוצרת מציאות חדשה ביחס לשינוי שנעשה בחתיכות, מובילה אותנו לבסוף אל החומרא של חכמים החולקים על רשב"ג היוצרים מציאות חדשה, אפילו כאשר השוני שנעשה בחתיכות הוא רק ביחס למיקומו הגאוגרפי.

❖ **מקרה 9: מעבר מחשש לעמדה 'אובססיבית' ביחס לחמץ**

רשב"ג – בעל הבית שכח שהזיז את הקרדום/החמץ.

חכמים - אדם טמא נכנס לשם ונטלו.

במקרה האחרון, מגיעים שני הצירים אל נקודות הקיצון שלהם. מהחמץ שהיה בשטח הציבורי, או שעובר בין בית לבית, דרך החמץ שמשנה את מספרו בתוך אותו הבית, אנחנו מגיעים אל החמץ שנשאר בעינו - אותו החמץ בדיוק, שכל השינוי שנעשה בו הוא רק בין זוויות שונות באותו הבית. מעמדת ספק ביחס לשאלה האם החתיכה היא חמץ או מצה, המקרים עוברים לספקות בדבר מיקומו של החמץ, ממשיכים לחששות ביחס לחמץ שנמצא לאחר בדיקה, ולבסוף מגיעים אל החשש מרחיק הלכת ביותר: האם ייתכן שהמעבר המינורי של החמץ מזווית לזווית משנה את כל המציאות, ויוצר חשש שחמץ אחר מסתובב בבית? התוספות שואלים כדעת מי פוסקים חכמים של סוגייתנו, ומחברים אותם עם דעת רשב"ג:

הניח בזוית זו ומצא בזוית אחרת פלוגתא דרבן שמעון בן גמליאל ורבנן -
 דלרבנן צריך בדיקה דחוששין שמא עכבר עשה ולא זהו שהניח ולית להו
 לרבנן הוא שאבד הוא שנמצא אלא כרשב"ג דאמר תיבדק כל השדה כולה...
 (תוספות פסחים י ע"ב ד"ה הניח)

אותו עיקרון של חשש העולה מדרישת הוודאות של רשב"ג, ומשתקף גם בדעת
 חכמים במחלוקתם מול רבי, מגיע אל נקודת הקיצון שלו: אפילו כאשר אי
 הוודאות שנוצרה בעקבות השינוי במציאות היא קטנה ביותר, עדיין מתקיים חשש
 כי לפנינו מציאות חדשה לגמרי וחמץ חדש לגמרי, ויש לחפש אחר החמץ הישן
 המסתובב בבית.

ב.4. סיכום

פתחנו חלק זה של המאמר בקביעה שהסוגיה מונחת על פי שני צירים - הציר
 הגאוגרפי וציר הספק-חשש, ושקיים ביניהם יחס הפוך: ככול שתזוזת החמץ
 קטנה, כך עוצמת הספק מתגברת והופכת לחשש, עד שלבסוף מגיעה לעמדה
 'אובססיבית' ביחס למציאות החמץ בבית. הציר הגאוגרפי התגלה לעינינו דרך
 הצבת המקרים זה מול זה בטבלה, וציר הספק-חשש מתוך העיון וההתבוננות
 בהשתלשלות המקרים, בה חומרא גוררת חומרא עד שמגיעים לנקודת הקיצון
 ביחס לגישה אל החמץ.

ג. מחלוקת רבי ורשב"ג - כינון העקרונות המנחים בסוגיה

בפרק הקודם של המאמר, הצגתי את עקרונותיהם של רבי ורשב"ג מתוך העולה
 ממחלוקתם בעניין קבר שאבד. רבי מייצג את עקרון הרציפות, ורשב"ג מייצג את
 עקרון דרישת הוודאות. קיימת מחלוקת ראשונים בין המהר"ם חלאווה לבין הר"ן
 בשאלה חשובה להבנת הסוגיה: מי משני העקרונות הללו הוא העיקרון המנחה
 את הסוגיה?

ג.1. דעת המהר"ם חלאווה: סוגיין כרבי

רבי משה ב"ר דוד חלאווה בפירושו למסכתנו אומר כך:¹¹

הניח עשר ומצא תשע היינו סיפא. הלכך לר' צריך לבדוק על צבור אחד לרבנן צריך לבדוק על עשר צבורין ואם לא מצאן מבטל ומדאוקמה בפלוגתא דר' ורבנן ש"מ דלכולי עלמא אמרי' זהו שאבד זהו שנמצא דאי לא מאי פלוגתייהו אפי' ס"ל נמי כר' או אפי' מצאן כולן אכתי חיישינן דלמא אחריני נינהו אלא ש"מ דסוגין כר' והכי דייק לה הר"ז ז"ל.
(מהר"ם חלאווה פסחים י ע"א ד"ה הניח)

מסביר המהר"ם ואומר שהעיקרון המנחה את סוגייתנו הוא עקרון הרציפות של רבי. תפיסת היסוד של כל התנאים בסוגיה (חוץ מרשב"ג כמובן) היא תפיסת רבי ש"הקבר שנמצא הוא הקבר שאבד". מסיבה זו, כשתמצא לבסוף החתיכה שנעלמה, לא יחייבו התנאים את האדם להמשיך ולסיים את החיפוש בכל הבית שמא יש חתיכות נוספות שאינו מודע להם. מרגע שנמצאה האבידה - החיפוש הסתיים. רשב"ג הוא התנא היחיד שיערער על עקרון הרציפות הזה ויחייב בדיקה איכותית של כל הבית, ולא יסתפק בוודאות שלדעתו היא רק חלקית, המספקת מציאת החמץ.

ג.2. דעת הר"ן: סוגיין כרשב"ג

בניגוד למהר"ם חלאווה, טוען הר"ן שהתנאים בסוגייתנו מזוהים עם עקרון דרישת הוודאות של רשב"ג:

...ואדרבה, משמע לי דסוגיין כרבן שב"ג אתיא דאמר תבדק כל השדה כולה...

(חידושי הר"ן פסחים י ע"א ד"ה על בדק)

¹¹ בדעה זו תומך גם רבי זרחיה הלוי ('בעל המאור') בפירושו לר"ף: "הניח תשע ומצא עשר פלוגתא דרבי ורבנן... ודכ"ע סבירא להו הכא כמ"ד התם זהו קבר שאבד זהו שנמצא...". (המאור הקטן פסחים ד ע"ב מדפי הר"ף).

בשל אריכותם, אסביר את דברי הר"ן במילותי שלי. בראשית פירושו מציג הר"ן את שיטת בעל המאור (התואמת לשיטת המהר"ם חלאווה, ראה הערה 11) שסוגיין כרבי. לאחר מכן, חולק הר"ן על דברי בעל המאור ומסביר כיצד כל אחד מתנאי הסוגיה מסתדר דווקא עם עקרון דרישת הוודאות של רשב"ג, ודורש בדיקה מדוקדקת בכמות או באיכות:

רבנן החולקים על רבי אליעזר - פסיקתם "בודק עד שמגיע לסלע או לקרקע בתולה". משמע שמרבה בבדיקות הגל שוב ושוב עד שמגיע לרמת הוודאות המספקת "סלע או קרקע בתולה".

רבי אליעזר - פסיקתו "כל דבר שהוא בחזקת טומאה לעולם הוא בטומאתו עד שיודע לך הטומאה היכן היא" וודאי משקפת את עמדת רשב"ג, שהמקום נחשב כטמא עד שתמצא הטומאה, וממילא יש להרבות בבדיקות.¹²

חכמים החולקים על רבי (מקרי המטבעות) - את מקרי המטבעות ניתן לדמות ל"על בדק ולא אשכח". היה לפנינו מספר מטבעות מסויים, הוא אבד, כעת נמצא לפנינו מספר חדש, ואת המטבעות שהיו קודם אין אנחנו מוצאים. חכמים במקרה זה מחמירים ופוסקים "הכול חולין", ובתרגום לספק בחמץ - צריך לבדוק שוב את כל הבית עד שימצא החמץ.¹³

רבי החולק על חכמים - פסיקתו "מנה מונח ומנה מוטל". משמעות הדבר שכאשר יבדוק האדם את הבית כולו ותימצא החתיכה שאבדה, לא יהיה צורך בבדיקות נוספות, וזו פסיקה התואמת את העקרון של רשב"ג.¹⁴

¹² נציין שיש נפקא מינה בין רבי אליעזר לחכמים, עיין בר"ן שם.

¹³ אצטט את דבריו של הרב מומי פאלוך, ביחס להסבר חלק זה בר"ן: "עצם הקביעה של הר"ן שיש לראות את מקרה המטבעות כמקרה שעל ובדק ולא אשכח היא עצמה מלמדת על תפיסה זו של כפירה בעקרון הרציפות, שכן העובדה שיש לפניי מטבע אינה נחשבת כלל, ונחשב הרב כאילו המטבע שהיה לא נמצא וזה שלפנינו הוא מטבע אחר".

¹⁴ דברי הר"ן הללו תמוהים בעיניי. הוא אומר ששיטת רבי מסתדרת עם העקרון של רשב"ג, תוך העמדת מקרה התואם את עקרונו של רשב"ג. אסביר: וודאי שאם האדם בדק שוב את כל הבית ומצא חתיכה, שלכולי עלמא לא יחוייב בבדיקה נוספת, אולם אם האדם היה מוצא את החתיכה לפני סיום בדיקת הבית כולו - כאן שוב תהיה נפקא מינה בין רבי שיסתפק ב"חתיכה שנמצאה היא

מקרה הקרדום (חכמים ורשב"ג) - במקרה זה חלוקים התנאים האם האדם עצמו נטל את הקרדום לזווית החדשה ושכח ואז אין צורך בבדיקה נוספת (רשב"ג), או שעכבר העבירו למקומו החדש ולכן יש לבדוק את הבית כולו שוב (חכמים). כך או כך, מסביר הר"ן, אם נאמר שהעיקרון המנחה את התנאים הוא "הקבר שנמצא הוא שאבד" השאלה מתייתרת, שהרי "מצאנו" את החמץ והוא לפנינו! ולכולי עלמא יש לפטור מבדיקה.

אם כן, לפנינו שתי קריאות הפוכות של הסוגיה. קריאת המהר"ם חלאווה בה העיקרון המנחה את הסוגיה הוא עקרון הרציפות של רבי, למול קריאת הר"ן בה העיקרון המנחה הוא עקרון דרישת הוודאות של רשב"ג.

ג. הצעה לקריאה משלבת

ברצוני להציע קריאה המקבלת הן את קריאת הר"ן והן את קריאת המהר"ם חלאווה. שני העקרונות של רבי ושל רשב"ג מתקבלים על ידי כל התנאים הנוכחים בסוגיה, אך מופעלים על ידם בדרכים שונות. העיקרון הבסיסי לאורו מונחית הסוגיה הוא עיקרון דרישת הוודאות. כפי שאמר הר"ן, דעתו של רשב"ג מתקבלת על ידי התנאים בסוגיה (ר' מאיר, חכמים, רשב"ג). כולם מסכימים שהתגובה הראויה למצב של חוסר ודאות במציאות היא החזרה אל המקום הודאי. לכן רבי מאיר אומר שיבדוק עד שימצא את הטומאה, כי טומאה לא הולכת לשום מקום לבדה; לכן אומרים חכמים שיבדוק עד שיגיע לסלע או קרקע בתולה, כי בדיקה רגילה לא מאפשרת וודאות; לכן אומר רשב"ג עצמו, שהקבר שנמצא הוא לא הקבר שאבד, עד שתיבדק כל השדה כולה ויווכח שאכן זהו הקבר שאבד; לכן אומרים חכמים שצריך לתור אחר כל ציבורי החמץ שהיו לפנינו קודם; ולכן אומרים חכמים שצריך לחפש אחר החמץ שהיה כאן קודם, עד שייודע שהחמץ

חתיכה שאבדה" לבין רשב"ג שיחייב לסיים את בדיקת הבית כולו. תמיהתי על דברי הר"ן לא מפילה את שיטתו, רק מסייגת אותה. אכן כל התנאים בסוגיה הם כשיטת רשב"ג, חוץ מרבי שבשתי המחלוקות בהן הוא מופיע (מול רשב"ג ומול חכמים) נשאר בעמדתו.

בזווית זו אכן הוא החמץ מהזווית האחרת. הכפירה ברציפות של המציאות היא זו המניעה את פסיקותיהם של התנאים, ומביאה אותם לדרוש ודאות מחדש.

אולם יש לסייג. לרשב"ג יש דרישת וודאות באיכות גבוהה ביותר. ניתן לראות זאת בדבריו: "תבדק כל השדה כולה". אפילו אם מצאת את שאבד - תחויב לסיים לבדוק את כל השטח, ליצירת וודאות מושלמת. התנאים אכן מקבלים את העיקרון ה"איכותי" של רשב"ג ודורשים וודאות, אך לא את הוודאות של רשב"ג. הם מסתפקים בוודאות פחות מושלמת, ויכוונו לבדיקות נוספות בהתאם לרמת הוודאות אותה הם דורשים.

בנקודה זו נכנסת לתמונה דעתו של בעל המאור. כפי שאמר בעל המאור, כולם (רבי, חכמים, רבי מאיר) מקבלים את עקרון הרציפות המציאותי של רבי, הקבר שנמצא הוא הקבר שאבד. לכן, כשרבי מאיר לבסוף ימצא את הטומאה - הוא לא יסיים לחפש את כל הגלים שוב שמא ימצא טומאה אחרת; לכן כשחכמים לבסוף ימצאו את חתיכות החמץ שאבדו (תשע או עשר, תלוי במקרה) - הם לא יסיימו לחפש בכל הבית שמא ימצאו חתיכות נוספות; ולכן כשלבסוף ימצא החמץ החדש, לא זה שנמצא בזווית - לא ימשיכו חכמים לבדוק את כל הבית מחשש שיש עוד חמץ.

שני העקרונות משחקים תפקיד בדעותיהם השונות של התנאים. עיקרון הרציפות המציאותי של רבי שנשאר קבוע, ועיקרון הודאות האיכותי של רשב"ג שמשנתנה מתנא לתנא ביחס לתפיסתו את המושג 'ודאות'.

ד. משמעות מבנה הסוגיה והעקרונות המנחים אותה

חלק זה של המאמר הוא הצעה שלי לעיון במשמעות מבנה הסוגיה, והאמירות הרוחניות והמוסריות הנובעות ממנה. אני מזמין את הקורא להקשיב לדברים, ולבחון אותם בראי ההסתכלות שלו וההבנה שלו את הסוגיה. שני העקרונות המנחים, עקרון הרציפות של רבי ועקרון דרישת הוודאות של רשב"ג, מייצגים

שתי תפיסות עולם ביחס לדרך ההתמודדות שלנו עם ספקות ומצבי חוסר וודאות - בפסח בפרט, ובחיים בכלל.

ד.1. מבנה הסוגיה ועקרון דרישת הודאות

מבנה הסוגיה אותו הצענו בפרק הקודם, מלמד שמקצב ההתקדמות של הסוגיה מונחה על פי הדעות המחמירות שבה. הראנו שאת המעבר ממקרה למקרה מלווה שאלה מנחה המופנית כלפי הדעה המחמירה של מקרה אחד, ופותחת פתח להצגת המקרה הבא והחומרה המיוחדת שלו. במבט על מבנה הסוגיה ממעוף הציפור, ניתן לומר כי הוא תואם את הבנתו של הר"ן לפיה כל הסוגיה היא כדעת רשב"ג, הדורש וודאות איכותית ביחס למצב החמץ בבית, וכך גם התנאים האחרים המובאים בה.

רשב"ג ועקרון דרישת הודאות שלו מלמדים אותנו להטיל ספק במציאות כדרך חיים. בבואך לברר את מציאות החמץ שיש בבית, לעולם אל תסתפק בודאות לוקאלית כל עוד יש לך פתח להגיע לודאות גדולה יותר. המשך ובדוק את כל הבית כולו, עד שתגיע אל הודאות המוחלטת ביותר שבידך להגיע.

בירון קייטי, סופרת אמריקאית ומורה רוחנית, ייסדה שיטת עבודה לעקירת תפיסות עולם והנחות יסוד שסיגל לעצמו האדם לאורך חייו, המזיקות לו ומונעות ממנו להתקדם הלאה. שיטת עבודה בעלת ארבע שאלות המפקחות את גל האבנים שערמנו במוחנו, ומרעננות את התודעה לעולם מחשבתי חדש. האדם מעלה במחשבתו את תפיסת העולם שתוקעת אותו, ועליה מפעיל את השיטה. אין זה המקום להאריך בהסברה, רק נשתמש בחלק הנצרך לענייננו. שתי השאלות הראשונות אותן שואל האדם את עצמו הן:

1. האם התפיסה אותה אני בוחן עכשיו היא האמת?
2. האם היא האמת בוודאות?

לשם החידוד וההמחשה נשתמש בדוגמא תלמודית מסוגייתנו. שדה שאבד בה קבר, הנכנס לתוכה טמא. אם נמצא בתוכה קבר, פוסק רבי שהנכנס לתוכה טהור

מפני שהקבר שנמצא הוא הקבר שאבד. על תפיסת עולמו של רבי שואל רשב"ג: רבי, האם זו האמת? האם זו האמת בוודאות?

רשב"ג מלמד אותנו עקרון לחיים - לא להפסיק לבחון, לא להסתפק באמת כפי שהיא נראית לעינינו במבט ראשון, ולהמשיך לחקור ולשאול עליה עד לגילוי האמת הוודאית. כך נגיע לביטחון ביחס להימצאות החמץ בביתנו לפני הפסח, וכך נגיע לביטחון ביחס לטיהור הדברים המחמיצים את ליבנו. החמץ אותו מצאנו הוא הזדמנות לחיפוש מעמיק יותר ושורשי יותר אחר חתיכות חמץ נוספות שייתכן ונמצאות בבית ובתוכנו, עד להשבת הניקיון וסילוק הספקות כולם.

ד.2. השיטה המשלבת, ועקרון הרציפות של רבי

זכינו להתבשר גם מדרכם של המהר"ם חלוואה ובעל המאור הטוענים שהתנאים בסוגיין דבקים בשיטתו של רבי ש'קבר שנמצא הוא קבר שאבד'. כפי שהראיתי לעיל, ניתן למצוא בסוגיה את שני העקרונות גם יחד, באופן כזה שעקרון דרישת הוודאות והטלת הספק של רשב"ג נמצא בבסיס תפיסת העולם, על גביו מונח עקרון הרציפות של רבי, המאזן וממתן את מקום הספקות ומאפשר וודאות אמיתית גם אם לא נבדק הבית כולו.

לאור המשמעות שיצקנו לעיל בשיטת רשב"ג, יכולה לעלות המחשבה שרבי בעצם "מחפף" ומסתפק בוודאות מקומית וחצויה בעוד שביכולתו להגיע לביטחון עמוק יותר. אולם התבוננות בדבריו מגלה פנים חדשות. טענת "קבר שנמצא הוא קבר שאבד" משמעותה 'לעבוד עם מה שיש'. היה ידוע שיש קבר בשרה וכעת נמצא בה קבר, וכל עוד לא התעורר ספק בדבר - הקבר שנמצא הוא הקבר שאבד. המציאות שלפניי היא המציאות האמתית, היא הקיים, היא מה שיש לי כאן ועכשיו. את המציאות הזו אני חי ואיתה אני מתנהל בחיים, ולא על פי מה שאין, שאולי יש, או אולי יכול להיות. ולמען הסר ספק, הוודאות שבה אני מסתפק - הקבר או החמץ שמצאתי, ומתוכה אני בוחר לחיות ולפסוק את הדין (הנכנס לתוכה טהור, אין צריך בדיקה נוספת) - מגיעה אחרי חיפוש וחקירה, אחרי דרישה וברור, ולא מתוך עצלנות או התרשלות חלילה.

הבחירה של רבי לפעול מתוך היש עולה ביתר שאת מהתוספתא באהלות:

שדה שאבד קבר בתוכה הנכנס לתוכה טמא בדק ומצא בה קבר הנכנס לתוכה
טהור שאני אומר קבר שאבד הוא קבר הנמצא בדק ומצא בתוכה שלש
קברות הנכנס לתוכה טהור ואין חוששין שמא שכונת קברות הן.
(תוספתא אהלות טז, י')

אפילו כשנמצאו בשדה שלושה קברים, מתמיד רבי בעקרון הרציפות ופוסק שהנכנס לתוכה טהור ולא חוששים שמא מציאת שלושת הקברים מלמדת שהדיעה הראשונית בדבר קבר אחד הנמצא בשדה שגויה הייתה, ובעצם לפנינו נקרופוליס החבויה מתחת לאדמה. שלושה קברים הם בדיוק מה שהם - שלושה קברים.

כשמתרגמים את עקרון הרציפות מדרך הביטוי שלו בסוגיה לדרך הביטוי שלו בחיים, אנו למדים שיעור חשוב ב"היות", ביכולת שלנו להיות. החיים הם חיפוש מתמיד, התקדמות מתמידה בדרך אל הוודאות ואל השלמות. בתוך התהליך הזה חשוב לזכור ולחיות את ההבנה שגם המקום שבו אנחנו עומדים עכשיו מייצג שלמות. אין זו השלמות המוחלטת, הסופית, שהרי אין ביכולתנו להגיעה לשלמות כזאת, וממילא כל מדריגה וכל שלמות שאליה נגיע תהיה שלמות 'יחסית'.

צירוף המילים "שלמות יחסית" נראה כסתירה מינייה וביה. שהרי אם שלמות היא - היא איננה יכולה להיות יחסית, ואם יחסית היא - זה אומר שיש גדולים ממנה וממילא היא איננה שלמות. אולם תורת הסוד מלמדת אותנו שגם האינסופיות המתגלמות בשמותיו של האל עומדות ביחסיות אחת לשניה. שם הויה גדול ואחדותי יותר משם אלוקים, ועם זאת שניהם מייצגים את פעולתו של אותו אל מושלם ואינסופי בעולמו.

רבי מלמד אותנו שיש משמעות גדולה ליכולת לשהות במקום שאליו הגעת. אין פרושו של דבר קפיאה במקום חלילה. החיים מעוררים את הספקות מתוכם באופן טבעי, וכשיגיע ספק - נתחיל שוב בחיפוש. וכשנמצא, שוב נתבקש לעמוד ולעצור, להתבונן על רצף החיים שיצרנו, ולשמוח בו מתוך הידיעה העמוקה שזהו המקום

שבו הקב"ה רוצה שנהיה כאן ועכשיו. עוד תהיינה התקדמויות נוספות, שהרי חיינו מלאי תמורות, אך אין זה אומר שהכול צריך להתברר ברגע זה. היום הגענו לעומק מסויים, ועכשיו אנו בתוכו. בעוד תקופה יזמן לנו הקב"ה ספק נוסף, שיזמין אותנו להמשיך ולברר. ועד אז - להיות.

במאמרו של דוד בן מיכאל אותו הזכרתי לעיל, מדייק בן מיכאל דיוק חשוב ביחס לתקנת בדיקת חמץ. הוא מצטט את דבריו של הראב"ד "עיקר בדיקה על הספק נתקנה"¹⁵, ומסביר:

הספק עליו הותקנה בדיקת חמץ הוא לא: האם יש חמץ בבית או לא. הספק המדובר הוא דווקא שידוע שיש חמץ בבית או שהבית הוא מקום מוחזק שמכניסים אליו חמץ ואנו חוששים אולי החמץ הזה נשכח היכן שהוא בבית ולא נאכל. רק במקרה כזה גזרו חכמים בדיקה, אבל בשאר מקרים לא גזרו חכמים בדיקה.

(ספקות בבדיקת חמץ, פתיחתא, אדר תשע"א)

מקום שידוע שלא נכנס אליו חמץ לא צריך בדיקה כלל. בדיקת חמץ נתקנה רק על מקומות שבהם ידוע בוודאות שנכנס החמץ.

לאור דברים אלו, אין מתאימה מסוגיית תשעה ספקות (שבמרכזה בדיקת חמץ שנתקנה על הספק) ללמד אותנו את שני העקרונות החשובים הללו ביחס לדרך הטובה שילך בה האדם בשביל הספקות של החיים. שילובם יחד, היכולת לחיות אותם כתנועה אחת שלמה, מביאה לגישת חיים חיה ותוססת השואפת להתקדמות ולוודאות איכותית, ועם זאת לברכה של היכולת לשהות ולהיות במקום שאליו הגענו, ולשמוח בו בחירות אמתית.

¹⁵ השגות הראב"ד פסחים ד"ע"ב בדפי הרי"ף.

ה. נספח

נבחן את ההבדלים בין המקרים השונים באמצעות הטבלה להלן:

ספק/חשש	תזוהת החמץ - מקום יצירת הספק	נכנס/לא נכנס	מי יוצר את הספק?	מספר הבתים ואופיים - בדוקים או לא.	חמץ/מצה/חמץ ומצה	
ספק	מהציבורים לבית	נכנס (רש"י)	עכבר	לא מוזכר בית ¹⁶	עשר ציבורים, חמץ ומצה	1
ספק	מהציבורים לבית	נכנס	עכבר	שני בתים, אחד בדוק ואחד לא	שני ציבורים, חמץ ומצה	2
ספק	מהציבור לבית	נכנס, אך ספק לאן	עכבר	שני בתים בדוקים	ציבור אחד, חמץ	3
ספק	"	ספק נכנס ספק לא נכנס	עכבר	"	"	4

¹⁶ כנראה אחד ובדוק, על פי רש"י.

5	חמץ	אחד	עכבר	נכנס	בתוך הבית	ספק
6	חמץ	אחד	מעבר מעכבר לכללי	נכנס	בתוך הבית	מעבר מספק לחשש
7	חמץ	אחד	כללי	כבר בפנים	בתוך הבית	חשש
8	חמץ	אחד	כללי	כבר בפנים	בתוך הבית	חשש
9	חמץ	אחד	כללי	כבר בפנים	מזוית לזוית	חשש

מסקנות מתוך ההשוואה:

1. מחולל הספק - מעבר מעכבר לכללי.
  2. שינויים גאוגרפיים:
א. מעבר מהשטח הציבורי, לשני בתים, לבית אחד.
ב. מעבר מתזווה גדולה של החמץ - מהשטח הציבורי, לשני בתים, לבית אחד, לזוויות בתוך הבית.
  3. חמץ/מצה/חמץ ומצה - יש מעבר מחמץ ומצה, לחמץ בלבד.
  4. ספק/חשש - מעבר מספק לחשש.
- המסקנות לעיל מסייעות לנו לצייר את שני צירי ההתקדמות:
- ממצא ב2 - שינויים בציר הגאוגרפי, בו תנועת החמץ עוברת מהשטח הציבורי לתוך הבית.

ממצא 4 - שינויים בציר הספק חשש, בו מקרה 6 הוא מקרה מעבר מספק לחשש.

שתי המסקנות הנוספות (מסקנות 3 ו-2א) אף הן מעצימות את ההבנה שהמקרים הולכים ונעשים פשוטים יותר. הן העובדה שישנו מעבר בין שימוש בחמץ ומצה יחד, לשימוש בחמץ בלבד (מסקנה 3), והן העובדה שיש מעבר בין שימוש בשטה הציבורי לזוית בתוך הבית (מסקנה 2א).